

УДК 339.9:504

Е.М. ЛИМОНОВА, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Статтю присвячено аналізу державного регулювання діяльності транснаціональних корпорацій в екологічній сфері. Проаналізовано основні документи, що визначають та регулюють природоохоронну діяльність і екологічний контроль в Україні. Виділено прямі та непрямі заходи екологічного регулювання діяльності ТНК.

Ключові слова: *транснаціональна корпорація, державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері, прямі та непрямі заходи екологічного регулювання, екологічний менеджмент.*

Актуальність. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується зростанням виробництва і споживання різних благ, що тягне за собою збільшення видобутку природних ресурсів, а як наслідок – забруднення природного середовища. Однією з причин виникнення такого протиріччя є глобалізація, головною формою якої виступають транснаціональні корпорації (ТНК). Вирішальним при цьому є подолання руйнівного у відношенні до навколишнього середовища характеру і типу виробництва, перехід до ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій, формування екологізованого постіндустріального виробництва з новою системою ціннісних орієнтирів.

Для транснаціональних корпорацій властива відносна легкість у переміщенні своїх капіталів і виробничих потужностей в регіони з більш сприятливими для них економічними і політичними умовами, що нерідко сприяє посиленню соціально-економічних та екологічних диспропорцій між окремими країнами. Крім цього, у своїй діяльності ТНК активно користуються відмінностями в законодавствах розвинутих країн і країн з менш суворим правовим екологічним режимом.

Враховуючи масштаби міжнародної виробничої кооперації, учасниками якої

є ТНК, а також величезне число підприємств, пов'язаних з ними різного роду договірними відносинами, можна припустити, що розробка єдиних норм екологічної та соціальної поведінки, прийняття єдиної політики у цій сфері на наддержавному, міждержавному та державному рівнях істотно полегшить визнання і впровадження екологічної відповідальності транснаціональних корпорацій та їх філій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відносин виробництва та екології з метою досягнення сталого розвитку завжди хвилювали однаковою мірою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Дослідження процесів регулювання екологічної діяльності ТНК зустрічаються, зокрема, в працях Р. Вернона [1], Г. Перлмуттера [2], Б. Коммонера [3], Д.Ж. Марковича [4], Д.Л. Медоуза [5], А. Печчеї [6], О. Рогача [7], В. Рокочої [8] та ін.

Незважаючи на те, що дослідження з питань регулювання діяльності транснаціональних корпорацій в екологічній сфері набули досить великого поширення, проте, на наш погляд, у сучасній економічній науці недостатня увага приділяється різним рівням регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері.

Мета і завдання. Метою статті є аналіз державного регулювання діяльнос-

ті транснаціональних корпорацій в екологічній сфері та формування пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної практики екологічної відповідальності ТНК.

Основна частина. Державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері – це комплекс заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, спрямованих на зниження і запобігання негативному впливу господарської діяльності на навколишнє середовище, а також на його реабілітацію. Як правило, цей комплекс заходів однаковий як для національних, так і транснаціональних компаній.

Необхідність державного втручання в процеси природокористування і навколишнього середовища обумовлена так званими провалами ринку – виникненням у ринковій системі негативних зовнішніх екстерналій. У кожен окремо взятий момент часу ринок може лише показати, скільки суспільство готове заплатити за природоохоронні коригування, не поступаючись своїми економічними інтересами. У той же час, якщо враховувати економічні та екологічні інтереси майбутніх поколінь, такий підхід неприйнятний.

Широке, хоча і далеко не остаточне визнання в цьому зв'язку набув принцип «соціалізації природи». Згідно з цим принципом природа, як і природоохоронна діяльність, є суспільним благом. Як правило, громадські блага поставляються державою і оплачуються за рахунок обов'язкового оподаткування, оскільки на них не існує ціноутворення. Тому поширена думка, що приватним компаніям не вигідно виробляти суспільні блага. Винятком, хоча і все більш поширеним, є «корпоративна соціальна відповідальність», в тому числі благодійність.

Державне регулювання діяльності ТНК в екологічній сфері діє на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях. Воно здійснюється за допомогою прямих (адміністративно-правових) і непрямих (переважно економічних) заходів.

Під прямими заходами державного екологічного регулювання мається на увазі в першу чергу національне, регіональне і місцеве екологічне законодав-

ство, що включає ряд заборонних (наприклад, заборона на ввезення екологічно небезпечних вантажів на територію країни) або мінімальних (наприклад, квоти на вилов окремих видів риби) норм. Види діяльності, які чинять вплив на навколишнє середовище, повинні проходити процедури державного ліцензування, стандартизації та сертифікації, а також державну екологічну експертизу. У ряді випадків до них ставиться вимога обов'язкового страхування. Порушення екологічного законодавства тягне за собою адміністративну (відкликання ліцензії та інше) та кримінальну відповідальність.

Непрямі заходи державного екологічного регулювання переслідують мету об'єктивного відображення екологічних витрат в цінах товарів, оскільки в цьому випадку багато екологічних проблем можна вирішувати шляхом ринкового механізму, насамперед через транснаціональні корпорації. Зокрема для того щоб домогтися об'єктивного ціноутворення, неокласична економічна теорія пропонує вводити так звані «податок Пігу», яким обкладається підприємство, що створює зовнішній ефект. При цьому величина «податку Пігу» повинна бути така, щоб після його сплати приватні витрати компанії, що створює зовнішній ефект, були рівні соціальним витратам (витратам, які являють собою найвищу цінність, яку можуть принести фактори виробництва при їх альтернативному використанні) [9].

У практичній діяльності рекомендації англійського економіста А. Пігу застосовуються досить широко, проте їх використання не завжди дає однозначно позитивні результати. Проблема полягає в тому, що часто видається неможливим розрахувати всю величину витрат, які лягають на плечі суспільства, в результаті виникнення екстерналій. Різновидами «податку Пігу» є екологічні штрафи та обов'язкові платежі, які також вводяться державою. Ще один спосіб трансформації зовнішніх ефектів у внутрішні – видача платних дозволів на обмежені масштаби негативного впливу на навколишнє середовище. Наприклад, Кіотський протокол

про регулювання викидів в атмосферу парникових газів передбачає квотування викидів для кожної з країн-учасниць при суворо визначеному сукупному об'ємі («принцип ковпака»). Для того щоб отримати право на збільшення обсягу викидів, країна повинна купити частину квоти у сторони по договору, яка невикористала свою частку [10].

До непрямих заходів державного регулювання господарської діяльності в екологічній сфері також належать: екологічні пільги на оподаткування; державне субсидування екологічно-ефективних видів діяльності, державні інвестиції; державні замовлення; надання державних кредитів на реалізацію екологічних проєктів; державне екологічне страхування; державне регулювання ціноутворення на деякі товари та послуги, в тому числі вироблені природними монополіями, та ін.

Необхідно відзначити, що в ряді випадків держави використовують екологічні стандарти і норми не тільки в природоохоронних цілях, але і з міркувань протекціонізму та забезпечення монопольного контролю над тим чи іншим ринком. Наприклад, в 1994 році при виборі траси нафтопроводу з Баку з виходом в Середземне море для експорту каспійської нафти Туреччина рішуче відкинула пропозицію Росії про виведення трубопроводу до Новоросійська через більш коротку і дешеву трасу по території Росії. В результаті було обрано маршрут «Баку – Джейхан», який пройшов через територію Туреччини, забезпечивши цій країні великі прибутки за перекачку нафти і надавши їй більшу політичну вагу. Цей варіант траси в обхід Росії активно підтримували США. Будівництвом трубопроводу займався міжнародний консорціум на чолі з транснаціональною компанією BP, і підрядні роботи виконувалися в основному американськими та англійськими компаніями [11]. При всій вигоді такого роду «реальної політики» цей варіант з екологічної точки зору також несприятливий для Туреччини: експлуатація нафтопроводу, траса якого пролягає по гірській місцевості, пов'язана з високими ризиками аварій. Ці ризики посилює і загро-

за терористичних атак у цьому регіоні. До того ж траса «Баку – Джейхан» пройшла через Боржомську ущелину в Грузії, поставивши під загрозу благополуччя цього унікального природного і економічного об'єкта (мінеральна вода «Боржомі» є одним з найбільш упізнаваних товарів грузинського експорту) [12].

В Україні основним органом контролю охорони навколишнього середовища є Міністерство екології та природних ресурсів України. Це центральний орган виконавчої влади, який координується Кабінетом Міністрів України [13]. Основним документом, що визначає і регулює природоохоронну діяльність і екологічний контроль, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., який передбачає принципи та механізми забезпечення ефективного природокористування, охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки [14]. Однак крім цього, законодавство України включає ще безліч положень різних законів і підзаконних актів, таких як: Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р.; Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р.; Закон України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р.; Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р.; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційної безпеки» від 8 лютого 1995 р.; Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 червня 2001 р.; Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 р. та ін. Охорона і використання окремих природних ресурсів регулюються відповідними кодексами. Так, охорона і використання земель регулюється Земельним кодексом України (1992 р.), охорона та використання надр – Кодексом про надра України (1994 р.), охорона та використання вод – Водним кодексом (1995 р.), охорона та використання лісів – Лісовим кодексом України (1994 р.).

У цілому українське екологічне законодавство характеризується прогалинами і суперечностями. Загально визнано, в тому числі на рівні Уряду України, що норми прямої дії і непрямі заходи екологічного регулювання малоефективні. Державні (місцеві, національні та наднаціональні) органи створюють «правила екологічної гри» для бізнесу, але навіть простий аналіз статистики показує, що природоохоронну функцію виконують у першу чергу транснаціональні корпорації та їх філії, що грають за цими правилами. На сьогодні практично всі великі компанії займаються плануванням свого впливу на навколишнє середовище, розробкою власної екологічної політики та систем екологічного менеджменту. Такий підхід знайшов відображення і в документації компаній. Багато ТНК розробляють програмні документи з екологічної політики й екологічного менеджменту, а також публікують щорічні звіти про екологічні аспекти своєї діяльності. Великого значення в цьому зв'язку набула Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative). З метою запобігання масштабному впливу на навколишнє середовище, в тому числі при аваріях, компанії проходять добровільний екологічний аудит і страхують екологічні ризики. Закономірно, що екологічним аспектам діяльності компаній стали приділяти велику увагу і об'єднання підприємців, включаючи міжнародні. Так, Всесвітня торгова палата в 1991 р. систематизувала свої рекомендації, що мають у ділових колах велику вагу, у вигляді «Хартії підприємців щодо переходу до сталого розвитку». Цей документ, розроблений на допомогу підприємцям, був врахований та інтегрований в програмні документи тисячами компаній, у тому числі багатьма великими ТНК світу, наприклад, інженерно-технічною компанією АВВ і світовим лідером з виробництва продуктів харчування компанією Unilever. Хартія закріплює першорядну значущість питань екологічного управління в діяльності ТНК. З цією метою особливий інтерес становить пункт «Хартії», який свідчить, що компанії мають намір

«постійно удосконалювати корпоративну політику, програми з екологічної ефективності, беручи до уваги досягнення науки і техніки, потреби споживачів та інтереси суспільства, виходячи з наявної правової бази, а також використовувати такі ж екологічні критерії у своїй діяльності за кордоном» [15].

Крім вищеописаних заходів національного, міжнародного та міжфірмового регулювання діяльності компаній в екологічній сфері, необхідно виділити застосовні до ТНК стандарти систем екологічного менеджменту. Під системою екологічного менеджменту відповідно до розроблених корпораціями та міжнародними організаціями рекомендацій розуміють складову частину системи управління та бізнес-стратегії компанії – у всіх аспектах її діяльності, що мають стосунок до впливу на навколишнє природне середовище і до підвищення екологічної результативності компанії [16].

У 1996 р. було прийнято стандарт Міжнародної організації стандартизації ISO 14000. Офіційно цей стандарт є добровільними. Він не замінює законодавчих вимог, а лише задає орієнтири. За його допомогою ТНК демонструють кредиторам, клієнтам та громадськості відповідність системи екологічного менеджменту сучасним вимогам, тому і прагнуть отримати відповідну незалежну сертифікацію. ISO 14000 зберігає свою глобальну значущість для організацій, що бажають працювати в екологічно стійкому середовищі. На 1 січня 2014 було видано 285 844 сертифікати в 167 країнах, що в дев'ять разів більше, ніж на 1 січня 2013 року. Кількість виданих сертифікатів зросла на 9% (+ 23 887). Китай, Японія та Італія увійшли до першої трійки за загальною кількістю виданих сертифікатів [16].

Показником відповідності продукції компанії високим екологічним вимогам є екомаркування, що також регулюється серією ISO 14000. Таке маркування посиляє ринку додатковий сигнал, тим самим сприяючи підвищенню конкурентоспроможності товару. Однак варто відзначити, що ТНК за рахунок недостатньої обі-

знаності покупців про екомаркування іноді маніпулюють думкою споживачів, наприклад, шляхом активного використання зеленого кольору в дизайні упакування або самої продукції.

У 2004 р. Міжнародною організацією зі стандартизації ISO було здійснено перегляд стандартів серії ISO 14000. Як наслідок, у 2006 р. в Україні були введені в дію національні стандарти: ДСТУ ISO 14001: 2006 Системи екологічного управління та ДСТУ ISO 14004: 2006 Системи екологічного управління. Практично всі великі ТНК, що здійснюють експансію на зовнішні ринки, пройшли сертифікацію ISO 14000 наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр.

У зв'язку з необхідністю сертифікації компаній відповідно до екологічних стандартів і отримання достовірної інформації про екологічні атрибути діяльності підприємств виник такий інститут, як екологічний аудит. Його роль і завдання в цілому схожі з аудитом фінансової звітності компаній. Екоаудит – дорогий захід, що обходиться ТНК з її численними філіями в мільйони доларів. Однак передові транснаціональні корпорації розвивають і підтримують періодичне проведення аудитів систем екологічного менеджменту з метою більш ефективної взаємодії з

регулюючими органами, кредиторами, інвесторами та іншими зацікавленими особами. Примітно, що під впливом ринкових стимулів і міжфірмового регулювання в екологічній сфері в Західній Європі, США і Японії розвитку екоаудиту сприяли не тільки уряди і міжнародні організації, але і самі компанії.

Висновки. Вирішення всього комплексу екологічних проблем і вихід на нові, «стійкі» схеми виробництва та споживання можливі тільки в разі творчого поєднання ринкових і адміністративно-правових механізмів регулювання в екологічній сфері. Роль екологічного фактора в діяльності транснаціональних корпорацій у 2010–2015 рр. істотно зросла і буде зростати і надалі. Тому до державної політики у сфері екологічного регулювання діяльності ТНК необхідно включити вимоги дотримання екосоціальної відповідальності транснаціональних корпорацій до документів, що регламентують інвестиційну діяльність в Україні. Крім цього, необхідно встановити пільгові умови оподаткування та кредитування для корпорацій, діяльність яких відповідає сучасним екологічним вимогам, а також надати інформаційне сприяння ТНК в проведенні ними громадських благодійних екосоціальних заходів.

Список використаних джерел

1. Вернон Р. Буря над многонациональными / Р. Вернон. – М.: Прогресс, 1982. – 272с.
2. Perlmutter H.V. The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation's / H.V. Perlmutter // Columbia Journal of World Business. – 1969, 4. Jg., Heft 1, P. 9–18.
3. Коммонер Б. Технология прибыли / Б. Коммонер. – М.: Мысль, 1976. – 114 с.
4. Маркович Д.Ж. Социальная экология. Учебное пособие / Д.Ж. Маркович. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 1998. – 339 с.
5. Медоуз Д.Л. За пределами роста / Д.Л. Медоуз // Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 1995. – № 5. – С. 80–86.
6. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М.: «Прогресс», 1985. – 312 с.
7. Рогач О.І. Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки: Навчальний посібник / О.І. Рогач, О.І. Шнирков. – К.: ВЦ «Київський університет», 1999. – 302 с.
8. Рокоча В.В. Транснаціональні корпорації / В.В. Рокоча, О.В. Плотніков, В.С. Новицький. – К.: Таксон, 2001. – 304 с.
9. Словарь современной экономической теории Макмиллана / под ред. Д.У. Пирса; пер. с англ. А.Г. Пивоварова. – М.: ИнфраМ, 1997. – С. 385.
10. Андрианов В.Д. Россия: экономический и инвестиционный потенциал / В.Д. Андрианов. – М.: Экономика, 1999. – 634 с.

11. Офіційний сайт компанії BP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bp.com>
12. The Guardian. Unstable artery, 23 July 2003. [Electronic resource]. – Available at: <http://www.guardian.co.uk/oil/story/0,,1003708,00.html>
13. Офіційний сайт Міністерства Екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/>
14. Закон України «Об охране окружающей природной среды // Обозреватель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/ecology/19247-zakona-ukrainyi-ob-ohrane-okruzhayuschej-prirodnoj-sredyi.htm/>
15. Перелет Р.А. Экономика и окружающая среда: англоорусский словарь справочник / Р.А. Перелет. М.: Прогресс, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oecdmoscow.9.com1.ru/rusweb/rusfeder/5/10/gloss.htm>
16. Официальный сайт Международной организации по стандартизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.iso.org/

References

1. Vernon, R. (1982). *Burja nad mnogonacional'nymi* [Storm over the multinational]. Moscow, Progress Publ., 272 p.
2. Perlmutter, H.V. *The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation's*. Columbia Journal of. World Business, 1969, no. 4, pp. 9-18.
3. Kommoner, B. (1976). *Tehnologija pribyli* [Profit technology]. Moscow, Mysl' Publ., 114 p.
4. Markovich, D. (1998). *Social'naja jekologija*. [Social ecology]. Moscow, MGSU "Sojuz" Publ., 339 p.
5. Medouz, D. *Za predelami rosta* [Beyond growth]. Vestik MGU. Ser. 12. Politicheskie nauki [Vestnik MSU, Political science]. (1995), no. 5, pp. 80-86.
6. Pechchei, A. (1985). *Chelovecheskie kachestva* [Human qualities]. Moscow, Progress Publ., 312 p.
7. Rogach, O.I., Shnyrkov, O.I. (1999). *Transnacionalizacija svitovogo gospodarstva ta perehidni ekonomiky* [Transnationalization of world economy and transition economies]. Kyiv, "Kyiv's'kyj universytet" Publ., 302 p.
8. Rokocha, V.V., Plotnikov, O.V., Novyc'kyj, V.Je. (2001). *Transnacional'ni korporacii'* [Multinational corporations]. Kyiv, Takson Publ., 304 p.
9. Pirs, D. (1997). *Slovar' sovremennoj jekonomicheskoy teorii Makmillana* [Dictionary of modern economic theory of McMillan]. Moscow, InfraM Publ., 385 p.
10. Andrianov, V. (1999). *Rossija: jekonomicheskij i investicionnyj potencial* [Russia: economic and investment potential]. Moscow, Jekonomika Publ., 634 p.
11. Official website BP. Available at: <http://www.bp.com>
12. The Guardian. Unstable artery, 23 July 2003. Available at: <http://www.guardian.co.uk/oil/story/0,,1003708,00.html>
13. The official website of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. Available at: <http://www.menr.gov.ua/>
14. Law Ukraine "On Environmental Protection". *Obozrevatel'* [Browser]. Available at: <http://obozrevatel.com/ecology/19247-zakona-ukrainyi-ob-ohrane-okruzhayuschej-prirodnoj-sredyi.htm/> wir, in russian.
15. Perelet, R. (1996). *Jekonomika i okruzhajushhaja sreda: angloorusskij slovar' spravocchnik* [Economy and Environment]. Moscow, Progress Publ. Available at: <http://oecdmoscow.9.com1.ru/rusweb/rusfeder/5/10/gloss.htm/>
16. The official website of the International Organization for Standardization. Available at: www.iso.org/

Статья посвящена анализу государственного регулирования деятельности транснациональных корпораций в экологической сфере. Проанализированы основные документы, определяющие и регулирующие природоохранную деятельность и экологический контроль в Украине. Выделены прямые и косвенные меры экологического регулирования деятельности ТНК.

Ключевые слова: *транснациональная корпорация, государственное регулирование деятельности ТНК в экологической сфере, прямые и косвенные меры экологического регулирования, экологический менеджмент.*

The article is devoted to analysis of the state regulation of the activities of transnational corporations in the environmental field. The main documents that define and regulate the environmental activities and environmental control in Ukraine has been analyzed in this article. There have been specified direct and indirect measures of environmental regulation of TNCs.

Key words: *transnational corporations, government regulation of TNC activities in the environmental field, the direct and indirect measures of environmental regulation, environmental management.*

Одержано 14.01.2016.